

89
ՄԱՏԱԹԻԱ ԱՒԱԼԵԱՆՑ

ՏԱՃԻԿՆԵՐԻ ԽՈՒԺԵԼԸ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

—
ԲԱԶԱՍԻՐՏ ԱՂԶԻԿ

○○○○○

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

արամ Ն. Աղանեանի, Պոլից. 7

1 9 1 4

891.99

Ա - 77

891.99

4-77

8105 20 0 5

01 JAN 2009

ՄԱՏԱԹԻԱ ԱԻԱԼԵԱՆՑ

19 NOV 2010

ՏԱՃԻԿՆԵՐԻ ԽՈՒԺԵԼԸ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

37/26

○○○○○○○○

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Տպարան Ն. Աղանեանի, Պոլից. 7

1914

20.02.2013

0005 HAL 1 0

20050

ՀԱՅ ԿԱՄԱԽՈՐ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐԻՆ

Հապա մեր քաջ կամաւորներ,
Հայոց անվախ զինուորներ,
Առաջ անցէք ազգք զարմանան,
Հայերը ձեզ վերայ յուսան:
Յաղթական սուր աջ ձեռք բռնած
Որ թուրքի վրէժով է արբած,
Ձախովդ փողը ի մեծ թընդին
Հընչեցուցէք մեծ «Յաղթութիւն»:
Յանկարծելիդ այդ աւետիս,
Թող արձագանք տայ մեր Մասիս.
Հայք զարթընեն ի ձեր դղորդ,
Թոթւեն շրջթան և ամօթ,
Ձեր՝ ետևից վազեն գունդ-գունդ,
Ամէն սրբաբեր թռչեն ի թունդ,
Եւ թըշնամիք մեր սարսափին,
Գընդակահար ի վայր թափին:
Հապա մեր քաջ կամաւորներ
Հայոց անվախ զինուորներ.
Թօթափեցէք շանթեր ու ուժմբք
Տապալեցէք բերդեր և թումբք:
Հայերիս նոր մեծ բանակին,
Դուք եղէք ոյժն ու ոգին,
Յառաջապահ դուք վազեցէք,
Եւ զ'Հայս ձեր ետքից կանչեցէք,
Օ՛ն, կանչեցէք ամպք որոտան,
«Ազատես դու խեղճ Հայաստան»:

ՏԱՃԻԿՆԵՐԻ ԽՈՒԺԵԼԸ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

I

Մեր պատմութիւնից երևում է որ Հայոց ազգի ամենաոխերիմ թշնամին եղել է Յոյն ազգը. սա կործանեց Բագրատունեաց հզօր թագաւորութիւնը. սրանց խորամանկութեամբ Անի քաղաքի բանալիները Վես Սարգսի և Կիրակոս քահանայի ձեռքով յանձնուեցին Յունաց թագաւորութեան ձեռքը, որովհետեւ մեր բագրատունեաց Գագիկ թագաւորին խաբէութեամբ հրաւիրել էին Կոստանդնուպօլիս և այնտեղ Հարամտութեամբ բանտարկել մինչև Անի մայրաքաղաքին խորամանկութեամբ տիրելը. իսկ երբ տիրեցին վերջացրին, Գագիկ թագաւորին թողին տաճար, որը դատարկ ֆալով տաքակուսած շրջում էր Հայաստանի մէջ անիծելով մատնիչներին, որոնք իրենց պանծալի հայրենիքը յանձնեցին այլազգուն և կործանեցին իրենց թագաւորութիւնը:

Գագիկը շրջելով թագազուրկ երկրի մէջ,

լսում է որ Յունաց մի միտրոպօլիտ իր շան անունը «Արմէն» է դրել: Նեղութիւնը զսպել չկարողանալով՝ վերցնում է իւր ծառաներից մի քանիսին գնում են միտրոպօլիտին այցելութեան, ճանապարհին պատուիրում է իւր ծառաներին որ երբ յոնքով նշան տայ՝ իրենց տիրոջ հրամանը կատարեն:

Հասնում են միտրոպօլիտի տունը. ներս են գնում, համբուրում են նրա ձեռքը, նստում են խօսում, խօսք է բացւում, թէ միտրոպօլիտը մի լաւ շուն ունի:

— Այն է, ասում է միտրոպօլիտը և կանչում է շանը «Արմէն, Արմէն». շունը մօտենում է:

Գագիկը զարմացմամբ հարցնում է միտրոպօլիտին թէ ի՞նչու շանը «Արմէն է» կանչում:

Մետրոպօլիտը պատասխանում է.

— Փոքրիկ լինելով՝ «Արմէն» անունը տուի:

Գագիկը աչքով յօնքով հրամայում է իւր ծառաներին, սրանք իսկոյն յարձակւում են միտրոպօլիտի վրայ, ձգում են նրան և շանը հետը բերած քսակի մէջ բերանը կապում և սկսում են շանը այնչափ ծեծել, որ ցաւից կծոտում է միտրոպօլիտին և երկուսը միասին անշնչանում են:

Այս լուրը տարածում է երկրում, յոյները Հափազանց կատաղում են, մի օր Գագիկը Կի-

զիստրիա բերդի մօտից անցնելիս, բերդապահները յարձակուում են նրա վրայ, սպանում, և կաշին քերթում մէջը խոտ լցնելով՝ կանգնեցնում են բերդի պարսպի վրայ ի տես անցուղարձ անողների, բայց հայերը գողանում են դիակը տանում են թաղում:

Յոյները Հայերին պատճառած վնասները անթիւ, անհամար են, Պարսիկը եթէ հային նեղացնում էր, պատճառը կրօնն էր, իսկ յոյները որ քրիստոնեայ էին, ինչն էր ուրեմն նրանց դրդում մի դրացի տէրութեան գահը խորամանկութեամբ յափշտակել և տէրութիւնը կործանել:

Աշխարհիս բաները անքննելի են, յաւիտենական ոչինչ չկայ, Սողոմոն իմաստունը ասում էր «Ազգ գայ, ազգ գնայ, և երկիրս յաւիտեան մնայ»: Մի ժամանակ Հոովմայեցիք ամբողջ Եւրոպային և մասամբ էլ Ասիային և Աֆրիկային տիրել էին, այսօր ուր է մի Հոովմայեցի որ իրեն անցած գնացած փառքովը պարծենալ կարողանար, բնաջինջ եղան բոլորովին: Ալեքսանդր Մակեդոնացին իրեն յաղթական բանակներով տիրեց Ասիայի մեծ մասին, հիւսիսային Աֆրիկային, Սահարա անապատին, շինեց Ալեքսանդրիա քաղաքը Եգիպտոսում, մեռաւ Բաբելոնում զինու ազդեցութեան տակ 33 տարեկան, այսօր նրա Մակեդոնիա երկիրը անտէր

անտիրական կռուածադիկ է դարձել զանազան փոքր տէրութեանց մէջ

Առհասարակ ընդունուած է, որ ոչ ոք մինչև վերջը միևնոյն փառքով կենդանի մնալ չի կարող, եթէ թելի կծիկը քանդուի, շարունակ պիտի յետ տայ մինչև վերջը:

Յոյները կատաղել էին, բայց Աստուծոյ պատուհասը վրայ հասաւ, նա բաժին դարձաւ մի ուրիշ աւելի կատաղի ազգի, որը յոյնի բուժբուլը քամուէն տուեց. այս կատաղի ազգը՝ Տաճիկը, մի քանի դար սարսափեցրեց հարաւային Եւրոպային, բայց յետոյ թելի կծիկը սկսաւ յետ տալ և այսօր վերջին ճգնաժամի մէջ է և զարկեցողը աստիճանաբար թուլանում է մինչև մի անգամ ընդ միշտ կը դադրի խփելուց և հոգին կը տայ իւր կամակորութեանը զոհ գնացած ազգերին:

II

Պատմենք թէ Օսմանեան Սուլթան Մահմէտ Ֆաթիհը, ինչպէս յաղթեց Յոյներին և տիրապետեց նրանց պանծալի, սքանչելի Կ. Պօլիս մայրաքաղաքին, որ ամէն մի տէրութիւն ատամները սրած աչքերը չուած երազում է նրան ձեռք ձգելուն.

1453 թ. Մայիս ամսին Սուլթան Մահմէտ Ֆաթիհը երազում տեսնում է, որ ինքը Կ. Պօ-

լսի տէր էր դառել, զարթնում է քնից և մարգ է ուղարկում իւր մեծ վեզիր Սալի փաշային կանչելու:

Ըստ սովորութեան, երբ Սուլթանը անժամանակ վեզիրին իր մօտ է կանչում, վեզիրը Սուլթանին ձեռնունայն ներկայանալ չի համարձակուի, ուստի Սալի փաշան ներկայանում է Սուլթանին ձեռքին մի սկաւառակ լի ոսկով: Սուլթանը մի կողմ դնելով սկաւառակը, ասում է վեզիրին, որ նա երազում տիրել էր Կ. Պօլսին, ինչ պիտի անենք որ իմ երազս կատարուի:

Վեզիրը պատասխանում է.

— «Կեցցէ մեր մեծ Սուլթանը, — Մենք նրա հպատակները մեր արիւնը անխնայ կը թափենք, որ Սուլթանի ցանկութիւնը կատարուած լինի:

— Դէ, վաղուանից կարգադրութիւն արա, զօրք հաւաքէ, զինէ նրանց, նաւատորմիդը կազմ և պատրաստ պահէ և անհրաժեշտ արշաւենք Կ. Պօլսի վրայ, դէ գնա:

Վեզիրը գնում է և միւս օրը բոլոր հրամանները տալիս է զօրահաւաքի և սպառազինութեան համար:

Վերջին մահագուշակ ժամը խլիւ է Կ. Պօլսի համար. Սուլթան Մահամէտ Ֆաթիհը պաշարեց մայրաքաղաքը 300,000 զօրքով:

Այս քաղաքի շքեղ մեծութիւնը, ամուր դիրքը իր ունեցած փառաւոր պարծանքները, հաստ պարիսպները, իր սպառնալից աշտարակները, խոր փոսերը, երկու ծովերը՝ որոնք իրենց պաշտպանութիւնն էին և որոնք ինքը իր հետն էր միացնում, վերջապէս ցամաքի կողմը պաշտպանող բերդերը՝ որոնք մինչև այն՝ անառիկ էին:

Երեսուն անգամ այս քաղաքս պաշարուած էր և երեսուն անգամ էլ Տաճիկների և բարբարոսների ահարկու բանակները փախցրել էր և նրանց նաւատորմիդները այրել: Բայց այս միջոցիս ամէն հանգամանք փոխուած էր, բացի իր արտաքին երևոյթից, այս հսկան մի անհոգի դիակ էր. իր բարձր պարիսպները կարօտ էին քաջ բազումների պաշտպանութեան. այդ բազումները թշնամու դէմ տարածելու փոխարէն, դէպի երկինք էին բարձրացնում զթութիւն խնդրելու համար:

Կոնստանդին Պալէոլոգ Յունաց կայսրը մայրաքաղաքի մէջ աշխարհագիր անել տալով՝ իմացաւ, որ քաղաքը 200000 բնակիչ ունէր, բայց երբ որ քաջասիրտների համբելու կարգն եկաւ, հազիւ թէ 4970 հոգի պատերազմող զանուեց, որոնք դեռ Հռովմայեցի կոչուելու արժանի էին, ինչպէս որ իրենք իրենց անուանում էին և ուրիշ 2000 հոգի օտարազգի զինուորներ էլ միա-

ցան այս քաջերի փոքրիկ խմբի հետ:

Տաճիկները 14 մարտկոցներից աւելի դըղրդացնում էին քաղաքի պարիսպները, քան թէ նրանց մեծ փառ հասցնում:

Յունաց 7000 պատերազմողները, որոնք իրօք թերմոպիլէի *) դիւցազններին հաւասար լինելու արժանի էին, 300,000 մարդկանց դէմ մի այնպիսի քաղաք էին պաշտպանում, որի շրջապատը մեծ տարածութիւն ունէր:

Առաջին օրերը փոխանակ վախկոտութեամբ պարիսպների մէջ մնալու, յանդգնութեամբ դուրս յարձակուեցան, խփուեցին քաղաքը պաշարողների հետ և հիմնայատակ կործանելով նրանց պատնէշները՝ թշնամու գօրքին սարսափով լցրին:

Բայց Կոնստանդին կայսրը իր պատճառած փառքի նկատի առնելով՝ շուտով իմացաւ, որ այսպիսի յաղթութիւններով փոխանակ վտանգը հեռացնելու՝ կործանումին աւելի էր մօտենում և թէ 20 տաճիկի մահը չէր կարող համեմատել իւր սակաւաթիւ բերդապահ քաջ զորքերից մէկի մահուան հետ:

Երբ որ Յոյները դադրեցին Տաճիկներին

*) Թերմոպիլէ մի կիրճ է Յունաստանի մէջ, ուր հին ժամանակները Սպարտացոց Լէոնիդաս թագաւորը իր քաջերով ջարդեց պարսից Քսերքսէս թագաւորի սարսափելի բանակը և ցիրուցան արեց:

Փառ հասցնելու, նրանք իրենց պատնէշները ամրացրին. շատ աշտարակներ կործանեցին, առաջին պարիսպներին շատ փառ հասցրին և փորձեցին սանդուխներով բերդի վրայ բարձրանալ, միւս կողմից էլ աւան փորողներն էին աշխատում գետնի տակից գաղտնի ճամբայ բանալու: Նոյն միջոցին 300 հատ զանազան տեսակի նաւեր (այժմուան Դրոտնաուա և որրիշ զրահանաւեր չկարծէք) ջանք էին անում կտրել այն շղթան, որ փակել էր նաւահանգստի անցքը:

Իսկ պաշարուածները, անձրևի պէս նետեր, հրացանի գնդակներ և ումբեր էին թափում յարձակուողների վրայ, մեծամեծ ժայռի կտորտանք և երկայն քարեր էին գլորում նրանց վրայ:

Յունական կրակը այրեց լափեց փայտաշէն աշտարակները, որ Սուլթան Մահմէտն էր շինել տուել իր պատուանդանների առաջ:

Յունաց նիզակներն և տէգերը փոսերումը գլորում էին բազմաթիւ Տաճիկներին, որոնք բանի տեղ չգնելով որևիցէ արգելք, մօտենում էին պատերի տակին:

Այդ միջոցին, երբ այս անընկճելի պատերազմը երկու կողմից էլ կատաղաբար շարունակուում էր, Տաճկաց մի գունդ աւան փորողներից առաջնորդուելով մտաւ մի ստորերկրեայ ճամբի մէջ

և առաջ գնաց, անհամբերութեամբ ցանկանալով քաղաքի մէջ տեղը դուրս գալ. բայց Գրանդ ճարտարապետը սրանց ոտնաձայնն և հարուածներն բախիւնը լսելով՝ ինքը ուրիշ ական փորել տուեց; առաջները դուրս եկաւ պատերազմ, կրակով ու ծուխով ծածկեց և ստիպեց յետ փախչելու:

Նաւահանգստի շղթան Տաճկաց նաւատորմի ղեկավար անյաղթելի դժուարութիւն եղաւ: Յունաց նաւերը այս ապաստարանի մէջ կանգնած՝ մեծ վնաս հասցրին և ցրիւ տուին թշնամեաց նաւերը, հազարաւոր տաճիկներ փոխանակ փոսերից անցնելու, նրանց իրենց դիակներով լցրին. և, այս դիակների կոյտերը իրենց ընկեր զինուորների արիւնը սառեցրին:

Յանկարծ օդում մի լուսաւոր երևոյթ տեսնուեց. Տաճիկները սարսափած մի չարագուշակ նշան համարեցին այն, իսկ ընդհակառակ Յոյները, իբրև փրկութեան ու յաղթութեան աւետարներ նշան. վերջապէս բազղը քրիստոնէից ձեռքը տուեց յաջողութիւնը և տաճիկները սաստիկ յոգնած լինելով՝ նորից իրենց ամբողջութիւններում ապաւինեցան, և, օրհասական քաղաքը դարձեալ յաղթութեան բարենշան մի օր տեսաւ:

Երկրորդ օրը պաշարողները ուղեցին յարձակումը կրկնել. բայց Սուլթան Մահամէդը զար-

մացած մնաց՝ երբ արշալոյսը բացուելու ժամանակ տեսաւ որ անխոնջ Կայսրը գիշերը ցերեկ էր դարձրել աշխատութեամբ. Յոյները արագութեամբ նորոգել էին փուլ եկածները, և աշտարակներն ու պարիսպները նորից շինել:

Սուլթանը ժողով հաւաքեց և իր կարծիքը սիրով ընդունուեց, սակայն պատերազմը կրկնելուց առաջ բանակցութիւն արեց, առաջարկեց Կոնստանդին Կայսրին, որ եթէ Կ. Պօլիսը Տաճկաց տայ, բոլոր Յունաստանի վրայ խաղաղութեամբ կը թագաւորէ: Բայց Կայսրը պատասխանեց. «Կամ իմ մայրաքաղաքս պիտի ազատեմ կամ նրա աւերակների տակ պիտի թաղուիմ. միայն հարկ տալ կարող եմ»: Երբ որ այս պատասխանը Սուլթանին հասցրին, նա բարկութեամբ կանչեց. «Երգուում եմ յանուն Մարգարէի (Մահամէտի), որ Կ. Պօլիսը կամ իմ աթոռս պիտի լինի կամ գերեզմանս»:

Այս խօսքերից յետոյ եէնիչերիներին պատերազմի հրաւիրեց, ամէնին հրատարակեց որ ընդհանուր յարձակում պիտի անէր 1453 թ. 29-ին մայիսի և որպէսզի պատերազմը յաջողութեամբ վերջանայ, նախընթաց գիշերը ծոմապահութեան և նամազ անել ստիպեց բոլոր զօրքին: Նոյն իրիկուն և գիշերը վրանները լուսաւորեցին, դերվիշները բոլոր բանակի մէջ վեր վար էին պտըտում և կարծես ամբողջ բա-

նակը մզկիթ էին դարձրել, իսկ իմամները զօրքի կրօնական զգացմունքները աղօթքով էին վառում: «Այդ պիղծ քաղաքի մարդիկ, կանայք և հարստութիւնները ձերն են, ասաց Սուլթան Մահամէտը, իսկ ես թագաւորական գահը և շէնքերը միայն ինձ կ'առնեմ, իսկ նրանք՝ որոնք ուրիշներից առաջ պարիսպներից անցնեն, փառքով և պատուով պիտի լցնեմ»:

Այս խոստմունքը, փառաց տենչը, և հաճոյից ու աւարառութեան անկուշտ ծարաւը շարժեցին, պատերազմական ոգուով բռնկեցրին զօրքը:

Սրանից յետոյ Սուլթան Մահամէտը մի մեծ գործողութեան ձեռնարկեց, որ մարդկային մտքից չէր անցնի: Սաստիկ նեղանալով, որ նաւահանգիստ մտնելու համար իր առաջ մեծ արգելք կար, բոլոր նաւերը ցամաքում քաշել տուեց, անհարթ, լեռնոտ, մացառոտ և մի քանի վերստաչափ ճամբան դրստել տուեց և գետինը տախտակներ ձգելով վրէժն ճրագու քսել տուեց: Նաւատորմիղը այս սահուն ճամբի վրայից քաշեցին և Ղալաթիայի ետեւից պտըտեցնելով՝ բոլոր նաւերը նաւահանգիստը իջեցրին: Այս հիանալի գործողութիւնը կատարուեց զօրաբանակի աշխատութեամբ մի գիշերուայ մէջ:

Առաւօտեան Յոյները սարսափած մնացին՝ **երբոր պարիսպների վրայ տեսան նաւահանգիս-**

տը, որի վրայ միայն դրած ունէին իրենց ազատութեան յոյսը՝ Տաճկաց նաւերով ողողուած: Բայց Կոնստանտին Կայսրը այս վերջին վտանգին իր անվրդով արիութիւնը չկորցրեց: Ժողովեց իր զօրքերը, գումարեց բոլոր մեծամեծներին և ծերակոյտը:

«Իմ ընկերներ, ասաց, հասանք այն ժամին՝ որ կամ մեր վերջին յաղթութիւնը պիտի լինի և կամ վերջին վայրկեանը. մեծ են մեր վտանգները, բայց հաստատուն քաջութիւնը ամեն բանի կը յաղթէ: Ձեր նախնիքների դէմ բոլոր աշխարհք գէնք առաւ և իրենք յաղթեցին ամէնքին, շատ դարեր դէմ դրինք Պարսիկներին, Սարակինոսներին, Սկիւթացիներին, Բուլղարներին, Հոններին և անթիւ բարբարոսների յարձակումներին: Նոյն իսկ այս Տաճիկները, որ հիմա մեզ ուզում են ոչնչացնել, շատ անգամ են մեզանից յաղթուել. մեր ներքին երկպառակութիւնները նրանց զօրութիւն են տալի. միաբան լինինք և կըտեսնէք որ նրանք չըպիտի կարողանան մեզ դէմ դնել»:

«Տասը քսան անգամ մեր պարիսպների տակ նրանց զօրութիւնը խորտակուել է, և քիչ ժամանակ է որ Մուրադին (Սուլթան Մահամէտի հայրը) մեր ամբողջիւններից հեռացրինք, դեռ մի քանի օր է, որ ձեր քաջութեամբ Մահամէտի զօրքերը **վանդեցիք, մեր խրամները,**

մեր դաշտերը և նոյն իսկ իրենց պատնէշներն էլ իրենց վիրաւորներով և մեռածներով են ծածկուած: Այս նոր յարձակումը, որ Սուլթանը պատրաստում է մեզ դէմ՝ վերջին յուսահատական փորձն է:

«Եւրոպան ահաւասիկ ոտքի է կանգնում մեզ օգնելու: Հռենիատ սպարապետը իր Ունգարացիներով մօտենում է. Վենետիկեցիներին նաւախումբը կտրելով ծովը մեզ օգնելու է գալիս, մի օր էլ քաջանանք, և ամեն բան կազատուի:

«Պաշտպանենք այն բաները, որ մարդկանց համար սրբազան են, այսինքն կրօնը, մեր հայրենիքն և մեր ազատութիւնը: Ահաւասիկ ես ձեզ օրինակ եմ տալի. թէ որ ձեզանից մէկի հետ անիրաւ եմ վարուել, իբրեւ թագաւոր, իբրեւ եղբայր, իբրեւ քրիստոնայ ներուժն եմ խնդրում նրանից:

«Փառքը մեզ սպասում է, հայրենիքը մեզ կանչում է, մեր զիւցազների ստուերները մեզ են նայում. հապա առաջ ել թանք: Ես ձեզ հետ մէկ տեղ պատերազմի ամէն վտանգներին մասնակից կը լինեմ, ինչպէս նաև յաղթութեան ամէն բարիքներին, բայց թէ որ Կ. Պօլիսը մեր ձեռքից գնայ, թէ որ իմ քաջ ընկերներս մեռնին, ես էլ չեմ կարող ապրել նրանցից յետոյ»:

Այս ճառին, որ կայսերութեան ընկնելու վրայ մի դամբանական էր, արտասուէքներով և հեծութեամբ միայն պատասխանեցին. ամենքն էլ երգուեցին կամ յաղթել և կամ մեռնել:

Տաճիկները թնդանօթների ձայնը լսուեց և պատերազմի նշան տրուեց: Կոնստանդինը մէկ էլ գնաց պալատը, գրկախառնեց իւր ընտանիքի հետ, հագաւ դէնքերը, մի քանի վայրկեանից դուրս գնաց կայսերական պալատից, որ մէկ էլ չէր տեսնելու:

Արշալոյսը որ ծագեց՝ Տաճիկներն սկսան թէ ծովից և թէ ցամաքից ընդհանուր յարձակումները, իրենց թնդանօթները պարիսպներին մօտեցրին: Տաճկաց գունդերը այնպէս խիտ առ խիտ, այնպէս առաջ էին գալիս, որ մի պատմագիր նրանց երկայնաձիգ թոկի էր նմանեցնում: Պարիսպների մէջ, որոնք շտապով նորոգուած էին, թնդանօթի հարուածներին չգիմանալով, լայն պատուռածքներ բացուեցան, որտեղից Տաճիկները խմբովին ներս յարձակուեցան կամ յաղթութեան պսակին արժանանալու, կամ կրօնի վրայ մեռնելու տենչանքով: Կոնստանդինի աներկիւղ ընկերները, որոնց յաղթել աւելի դժուար էր քան թէ քաղաքի բերդերը կործանելը, ետ մղեցին այս առաջին յարձակողներին, կրակ թափեցին վրաները և փոսերի մէջ էին գլորում: Երկինքը նետերի բազմութիւնից չէր ե-

ընդամենը և հրաշանի գնդակների սուլելն և թընդանօթների անաւոր ճայթմունքները մարդուս աւանշն էին խլացնում:

Պատերազմից բարձրացած փոշին և մուխը, պատերազմողների չորս կողմը մթնացրել էր, բայց բոպէ առ բոպէ վառօդի և յունական կրակի բոցովը օդի մէջ մի լոյս էր ցոլում: Ամէն կողմից աղաղակներ, անէծքներ, աղօթքներ էին լսւում, ժողովրդին ոտքի հանելու զանգակներ էին զողանջում, պղինձների բոմբին, զէնքերի շառաւիմունք, ստելութեան և վրէժխնդրութեան գոչումներ, սրածայն փողերի, պատերազմական երգերի և մեռնողների հեծեծանքի ձայն:

Սուլթանը քաջալերեց իւր յաղթուած զինուորներին և նոր զօրքերը յարձակումները կրկնեցին: Ինքը Սուլթանը գլուխը անցած՝ իր զօրաւոր ձայնով նրանց նախանձայուզութիւնն էր զրգռում, իսկ ետէն էլ դահիճներ կանգնած, որպէսզի կամ պատուաւորների մէջ մեռնին կամ յետ փախչելու միջոցին:

Տաճիկների գունդերը պաշարուածների վրայ շարունակ կրակ էին թափում, որոնք արհամարհում էին թշնամիների ճիգը, փոսերը որ հազարաւոր դիակներով էին լցուել, ետքից եկող զօրքերի համար կամուրջի դեր էին կատարում:

Կոնստանդինը նորից Յոյներին բորբոքեց՝ որ

վերջին ջանքն ի գործ դնեն փրկելու իրենց թագաւորին, իրենց կրօնը, հայրենիքը և պատառուածքից կատաղարար դուրս յարձակուեց, զարկեց, ջարդեց ցիրուցան արեց յարձակողներին և նրանց ստիպեց բանակը քաղաքից հեռացնելու:

Այսչափ յաղթութիւններէից յետոյ, քրիստոնեայ դիւցազնների թեւերում էլ քաջութիւն չէր փնայել և արիւնը սառել էր երակներում, որովհետեւ թշնամիների անթիւ բազմութիւնը միշտ աւելանում էր իրար ետեւից:

Այս միջոցին Եէնիչերիները, որոնց Սուլթանը պահեստի էր պահում և ղեռ պատերազմած չէին, շարժեցին տեղերից և սկսան զէպի առաջ գալ:

Սուլթան Մահամէտը ձիով առաջ էր գնում զախտը ձեռին և ընտրած թիկնապահերի մի խումբ նրա չորս կողմը բռնած ունէր, ձայնով և ձեռով շտապեցնում էր նրանց. դիակների կոյտերը զօրքին պարիսպների վրայ բարձրանալուն օգնեցին և պատերազմական երաժշտութիւնը, անաբեկների աղաղակները և վիրաւորուածների հեծեծանքը թագնելով՝ յարձակողներին խրախոյս էր տալի:

Յոյները ի միասին եկան և իրենց բոլոր զօրութիւնը, այս վերջին վտանգի դէմ սկսան ի գործ դնել, թնդանօթների որոտմունքը, սու-

րերի և դաշոյնների բաբախումունքների շառաչիւնը աւելացնում էին իրենց շփոթութիւնը:

Հասան անունով մի Եէնիշերի զարմանալի ոյժով ամէնից առաջ յարձակեց պարսպի սեպերի վրայ, բայց շատ սրերից վիրաւորուելով և շատ նիզակների հարուածներ ստանալով՝ վայր ընկաւ, ոտքի ելաւ, նորից մտաւ պատնէշը և նորից վայր ընկաւ՝ մեռած, բայց յաղթական: Իր ետեից սկսան ներս խուժել վրէժխնդրութեամբ ծարաւի մարդկանց խուռն բազմութիւն և իրենց թուի գերազանցութեամբ քաջասիրտներին յաղթեցին, առաջին պարիսպները առնուել են: Վերջապէս մի դժբախտ դէպք նոյն օրուայ վիճակը որոշեց, վասնզի ձիւողինիանի*) զօրավարը վիրաւորուելով էլ գէնք շարժել չըկարողացաւ, նա պատերազմից հեռացաւ և մի նաւակ մտնելով ճամբայ ելաւ դէպի Արխիպեւլագոս պատուից և մահից միանգամայն փախչելով: Նրա քաջութիւնը յետոյ զօրքի սիրտը լքացաւ: Կոնստանդինը ջանք արեց նրանց ժողովել և կարգի դրած երկրորդ պարսպի դէմ դնել, բայց այլևս նրան մտիկ չարին: Ամենքը վախից սարսափած՝ մի նեղ ճամբի վրայ վազեցին, բայց իրենց բազմութիւնից նրա ճանա-

*) Սա մի ձենովացի էր, որ 2000 օտարազգի զօրք էր կառավարում:

պարհը փակուեց: Եէնիշերիները կատաղած նըրանց վրայ յարձակուեցին և սաստիկ կոտորում էին նրանց, որովհետև այլևս պատերազմ չէր, բոլոր այս քաջերը Տաճկաց սրից անցան:

Կոնստանդինը յուսահատած սկսաւ կանչել, «Չկայ մի քրիստոնեայ, որ իմ կեանքս վերցնելով ինձ գերութեան նախատինքից ազատել կարողանայ և կամ Տաճկաց ձեռքից մեռնելու վիճակից»: Այս խօսքիս պատասխան տուող չեղաւ, բայց ինքը կայսրութիւնը կորցնելուց յետոյ մի բոպէ էլ ապրել չհամբերելով՝ թշնամիների գունդերի մէջ նետուեց, վրէժխնդրութեամբ ծարաւած՝ շատ մարդկանց կեանքերը առաւ և վերջը ինքն էլ հարուածներ ընդունելով՝ խուռն դիակների մէջ անյայտացաւ:

Տաճկաց յաղթական բանակը մտաւ և ցրուեց անթիւ բազմութեամբ յաղթուած քաղաքի մէջ,*) յիսուն եօթ օրուայ պաշարումը մի քաղաքի 15 դարի փառքը կործանեց: Արեամբ ողորուեցին

*) Յոյները հաւաքուել էին Սր. Սոփիայի հրաշակերտ տաճարում և սպասում էին, որ Աստուած իր հրեշտակները կուղարկէ նրանց փրկելու համար, սակայն չարաչար սխալուեցան, որովհետև հրեշտակների փոխարէն, երևաց Սուլթան Մահամէտ իւր զօրքով և եկեղեցում ապաւինածներին դուրս վռնեց և ինքը բարձրացաւ բեմի վրայ և իւր նամազը կատարեց «զահաիլլա, Մահամէտ ուսուլլա» կանչելով:

փողոցները, 40 հազար քաղաքացի սպանուեցան, 60 հազար էլ շղթայի խփուեցան: Միևնույն թշուառութեան մատնուեցին ամէնքն էլ, երկու-երկու, ինչպէս դէպքը բերում էր, շղթայի էին զարկում և իրենց տէրերի հաճոյքների մատնում: պալատներ, տներ, մենաստաններ հաւասարապէս աւարի առնուեցան և շատ դարերից ի վեր ժողոված գանձերը յաղթական բարբարոսների ձեռք անցան:

Այս աւերմունքը և կողոպուտը երկու օր տևեց, վերջապէս արիւնով և ոսկով կշտացան յաղթական զինուորները և իրենց կատաղութեան ժամանակ հասարակաց շէնքերին էլ սկսան կացին խփել: Բայց Սուլթան Մահամէտը իսկոյն երևաց և իր ահաւոր խօսքերով հանգստութիւն և բարեկարգութիւն հաստատեց, կեանք և ազատութիւն շնորհեց այն քրիստոնեաներին՝ որոնք ազատուել էին այդ արիւնահեղ օրերին: Տների մէջ ապահովութիւն հաստատուեց, յաղթուողները կրօնի ազատութիւն ստացան և իրենց հանգստութեան փոխարէն՝ վրաները տուրք նշանակուեց:

Այսպէս ահա 461 տարի է, որ հպարտ Յոյները իրենց մայրաքաղաքը տուին Օսմանեան կառավարութեան ձեռքը և իրենք, մեր հայերիս պէս, անտէր, անտիրական միացին մինչև 1629 թուականը, երբ եւրոպական մի քանի տէրու-

թիւններ ճանաչեցին նրա ազատութիւնը և յունական մի փոքրիկ թագաւորութիւն հաստատեցին:

Առհասարակ բռնակալ տէրութիւնը վերջ էլ ունենում: Յոյների բռնակալութեան վերջ տուեց օսմանցին, բայց օսմանցին ինքն սկսեց նրանից վատթար, շատ վատթար կերպով նեղել իր բազմալեզու և բազմակրօն հպատակներին, տանջում էր սարսափելի, անմոռնչ կոտորում էր, նահատակում էր այն անմեղ արարածին, որին տարաբաղտաբար վիճակուած էր Տաճկի բռնակալութեան ներքոյ լինել: Եւ ամենից շատ տուժել էր թշուառ հայ ժողովուրդը:

Բայց մօտեցաւ ժամանակը, արդարութիւնը պահանջում է իրենը, տուն քանդողին տուն չի լինի, Օսմանեան հոգևարք տէրութիւնը պիտի քայքայուի, որովհետև չկարողացաւ, չցանկացաւ յարգել, գնահատել այդ կաթնատու կովերին:

ՔԱԶԱՍԻՐՏ ԱՂԶԻԿ

Վաշինկթոն քաղաքի մօտ բանակ դրած
զօրքերի գնդապետին, մի օր մի երիտասարդ է
ներկայանում, հետն էլ մի զօրքի խումբ:

Գնդապետը սիրով ընդունում է թէ երի-
տասարդին և թէ նրա գունդը:

Քիչ օրից երիտասարդը այնպէս սիրելի է
դառնում և վստահութիւն ստանում, որ հետըզ-
հետէ յառաջադիմութիւն անելով ստանում է
սպայի աստիճան (офицеръ).

Գնդապետը զարմանում է թէ ինչպէս ճշ-
տութեամբ և քաջութեամբ նա կատարում է
ընդունած ամեն հրամանները և ամեն երեկո-
յեան զեղեցիկ զրով խորին պատկառանքների
հետ խառնուած հպարտութեամբ՝ ներկայացնում
է նոյն օրուան տեղեկագիրը (рапортъ):

Բայց գնդապետը աւելի զարմանում է
տեսնելով այն ղեռահաստի երիտասարդի վրայ
պատերազմական խրոխտանք: Գնդապետը մի
օր հարցնում է սպայի ուժ և որտեղից լինելը

իմանալու, բայց որոշ բան իմանալ չյաջողուեց և օր ըստ օրէ հետաքրքրութիւնը սաստկանալով, մտքումը դնում է, որ նոյն իսկ երիտասարդ սպային հարցնէ:

Այսպէս երբ մի օր նա ըստ սովորութեան իւր գեղեցիկ տեղեկագիրը ներկայացրել և զինւորական բարեւը քաջութեամբ տալով դուրս է գնում:

«Կաց, ասում է գնդապետը, ասած ինձ, դու սրտեղացի ես:— Վաշինկիթոնցի եմ, Տէր, պատասխանում է սպան:— Տարբֆդ:— Երեսուն տարեկան:— Երեսուն տարեկան... ամեն տեսնողները հազիւ 18 տարի են տալի քեզ:

— Խաբւում են, տէր իմ:— Սակայն խաբողը քու երեսդ է, ասաց գնդապետը ծիծաղելով և շոյեց երիտասարդի երեսը: Ո՞վ կարող է հաւատալ, որ այս փափուկ երեսը երեսուն գարուն տեսած լինի:— Տէր իմ, հրաման տուէք որ զընամ իմ խմբիս գիշերուան այցելութիւնը անեմ:— Բայց ասա ինձ գոնէ, ինչ էր պատճառը որ դուն զինուորութեան մէջ մտար:

— Հայրենեաց ծառայել և փառաց գափնիով գլուխս պսակել, ասում է, զինւորական բարեւ տալիս է պատկառանքով և դուրս է գնում երիտասարդը:

Գնդապետը, հ'ըմ, ասում է, քթի տակից ծիծաղելով, ում պիտի հասկացնես թէ դու ե-

րեսուն տարեկան ես... մտքումն էլ այն է դընում, թէ երիտասարդը հօրական տանից ծածուկ փախած պիտի լինի, ով գիտէ ինչ պատճառաւ, և նրա համար է, որ թէ իւր տարիքը և թէ ծննդեան տեղը ծածկում է:

Այս մտածմունքի վրայ էր, երբ մի օր մի յիսուն-վաթսուն տարեկան մարդ, որի երեսից երևում էր սրտի ալլալութիւնը և քաշած ցաւերը, մօտենում է գնդապետին «Տէր իմ, ասում է, ձեզ մի խնդիր ունեմ.»

Գնդապետը իբրեւ մի բարեսիրտ մարդ, կանչում է իրեն մօտ:

«Նստիր, ասում է, ծերուկ, ասած ինչ ծառայութիւն քեզ անել կարող եմ:

— Շատ մեծ ծառայութիւն, մանաւանդ մեծ լաւութիւն կանէք ինձ, տէր, եթէ խնդիրքս կատարէք, լսեցի, որ մի քանի ամսից ի վեր ձեր հրամանատարութեան ներքոյ գտնւում է մի երիտասարդ սպայ...

— Երիտասարդ սպայ իմ ձեռքիս տակ շատ կայ, վրայ բերեց գնդապետը: Բայց զգում է թէ խնդիրը իւր սիրելի սպայի համար պէտք է որ լինի:— Սակայն, տէր իմ, վրայ բերեց ծերուկը, կարծեմ թէ 18 տարեկան սպայ չպիտի ունենաք, նամանաւանդ մի այնպիսի շնորհալի սպայ»:

Եւ հա՛ա այն շնորհալի սպան ներս էր

մանում, ըստ սովորութեան իւր տեղեկագիրը մի ձեռքում, միւս ձեռքով էլ զինուորական բարե էր տալի: Յանկարծ ծերուկ օտարականը վէր է թռչում և փաթաթում սպային և լացով հեծկտալով «Ախ, Վիրգինէս—իմ սիրուն աղջիկս» կանչում է:

Գնդապետը շփոթած ոտքի է կանգնում: Սակայն աւելի մեծ շփոթութիւն խեղճ սպային, մանաւանդ թէ սպայուհին էր, որ այնպէս անակնկալ կերպով մատնում էր նրան հայրական գորովն և կսկիծը:

Այլիս ուրիշ բան չէր մնում, բայց եթէ թողութիւն խնդրել հօրիցը՝ իւր փախստեան համար և գնդապետիցը՝ իւր խաբէութեան համար:

Իհարկէ գնդապետից իսկոյն թողութիւն ընդունեց և իւր որդեսէր հօրից՝ որ ամեն քաշած վշտերը մոռացել էր այն երջանիկ վայրկեանում:

Վիրգինայի խօսակցութիւնից յայտնի կերպով իմացաւ գնդապետը, որ նրա փախուստի միմիայն նպատակն էր հայրենեաց և փառաց սէրը, ուստի շատ գովեց նրան և հօրն էլ պատմեց թէ ինչպէս ճշտութեամբ և քաջութեամբ կատարում էր իւր զինուորական պարտքերը... Հիմա մնում էր հօրը աղաչանքին համեմատ ազատել նրան, որ գնայ տուն, բայց արի տես,

որ նրա ազատութիւնը գնդապետի ձեռքումը չէր: Սպայուհուն անունը անցել էր զինուորական մատեանների մէջ, և հասել մինչև պատերազմի նախարարի ատեանը, ուստի նրան զինուորագրութիւնից հանելու համար, պէտք էր գիմել պատերազմի նախարարին գրաւոր: Շատ չերկարացնենք, եղածը իմացուեցաւ, շշուկը տարածուեցաւ և ամէն տեղ զարմանքով խօսում էին, այն 18 տարեկան քաջասիրտ աղջկայ վրայ:

Պատերազմի նախարարութեան զօրապետներից մէկը սքանչացած այնպիսի արիասիրտ սպայուհուն վրայ, ինքն իւր ձեռքով բերեց նրա ազատութեան թուղթը և տուեց հօրը և ծերունին շնորհակալութիւն անելով «Տէր զօրապետ, չեմ իմանում սրա փոխարէնը իսկ պիտի կարողանամ մատուցանել ձեզ իմ խնդիրքս կատարելու համար...

Պատասխանեց զօրապետը.

—«Տուէք ինձ Վիրգինէն և նրանից աւելի ինձ մեծ շնորք անել չէք կարող:

Հարսանիքը տեղի ունեցաւ և Վիրգինէն պատերազմի գաշտում Յունաց պատերազմի աստուածուհու Պելոննայի պէս զօրքերի սիրտը վառում էր իւր քաջութեան անունովը և օրինակովը:

Մի ազգ՝ որի աղջիկները այս աստիճանի զգում են հայրենի և փառաց սէրը, անշուշտ իւր

առաջ մեծ ապագայ ունի: Չեմ իմանում թէ այս պատմութիւնս ի՞նչ ազդեցութիւն անել կարող է մեր ազգի այժմուան կանանց վրայ, բայց մեր մայրերը ժամանակով հիմիկուայ պէս վախկոտ և տկար չէին:

Առաջուան հայուհիները ոչ թէ այժմուան հայուհիների պէս շողշողուն բրիլիանտներ, փայլուն ոսկի ու արծաթ և Փարիզեան տնաքանդ մօդաներ էին փնտռում, հապա Հայի փայլուն երկաթի թուրն ու նիզակը... Քանի քանիսներ ունենք մեր ազգային պատմութեանց մէջ և ի՞նչպէս սքանչելի Եղիշէն լաւ է ասում «թէպէտ և էին տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, բայց մոռացան զկանացի տկարութիւն և եղեն արուք առաքինիք»: Լսում են այս հայուհիները և եթէ մի ամերիկացի Վիրգինի օրինակը բաւական չէ իրենց սրտերը շարժելու, թող լսեն բուն իրենց նախնի քոյրերի անվեհեր ազգասիրութիւնը, լսեն Այծեմիկի մի քաջութիւնը, որ երբ Անի քաղաքը Փատլունի պարսիկ զօրքերից պաշարուեցաւ 1124 թուականին և քաղաքումը վհատութիւն տիրեց, այն քաջասիրտ Հայուհին սիրտ տուեց լքուած և յուսահատուած Հայերին:

Սամուէլ Անեցին, որ անձամբ տեսել էր այն քաջասիրտ հայուհուն և զարմացել էր նրա ազգասէր քաջութեանը վրայ, գրում է հետևեալը

«Առաքինի եղաւ մի կին պարիսպների վրայ, տղամարդի սիրտ ստանալով՝ քարերով հալածում էր մօտեցողներին, որ յանդգնում էին պարսպին մօտենալ և իւր վէրքերը, որ դրսից ստանում էր, բանի տեղ չէր դնում և նրա անունն էր Այծեամն, որ շատ յարմար էր իւր արագութեան համար»:

Վ Ե Ր Ջ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0322812

20858

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊԷԿ

**Դիմել Ն. Աղանեան տպարանին և Թիֆլիսի
հայ գրավաճառներին.**

10% յօգուճ հայ կամաւորների